

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційну роботу Возняк Галини Василівни
«Бюджетна політика соціально-економічного розвитку регіонів України в
умовах фінансової децентралізації», подану на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит**

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку нашої країни та її регіонів відбувається поступове посилення процесів децентралізації влади та ресурсів, які покликані краще забезпечувати населення суспільними благами та послугами, враховувати місцеві інтереси і преференції. За таких умов бюджетна політика, як вагомий компонент державної фінансової політики, є ключовим інструментом впливу держави на соціально-економічний розвиток. Слід зазначити, що на сьогодні існує певна невідповідність бюджетної політики стратегічним завданням розвитку українського суспільства та її орієнтованість на вирішення поточних завдань, а не на стратегічний розвиток регіонів. Тому соціально-економічний розвиток регіону значною мірою потребує формування дієвої бюджетної політики, яка б сприяла розкриттю потенціалу розвитку регіонів на засадах фінансової децентралізації, формуванню ефективних міжбюджетних відносин, підвищенню бюджетної незалежності та фінансової автономії місцевих бюджетів, розширенню їх дохідної бази, децентралізації видаткових повноважень органів місцевої влади та чіткому розподілі компетенцій за принципом субсидіарності. Регіони повинні самостійно вирішувати свої тактичні і стратегічні завдання розвитку, керуючись чітко визначеними принципами державної регіональної та бюджетної політики, якісним нормативним та ресурсним забезпеченням, створенням умов заохочення місцевих громад до активного процесу саморозвитку.

Досліджуючи бюджетну політику на регіональному рівні саме з цих позицій, дисертаційна робота Возняк Г.В. є актуальною та своєчасною, має вагомим теоретичним та практичним значенням, оскільки спрямована на розроблення теоретико-методологічних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності формування та реалізації бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації в Україні.

1. Зв'язок теми дисертаційної роботи з науковими темами, програмами, планами.

Підтвердженням актуальності обраної теми дисертаційної роботи є її зв'язок із тематикою науково-дослідних робіт ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»: «Механізми підвищення ефективності використання фінансового потенціалу регіону» (номер державної реєстрації 0110U002026), в якій автор запропонувала комплексний підхід до оцінювання фінансового потенціалу регіону, обґрунтувала доцільність формування бюджетних ресурсів регіону на програмно-цільовій основі та напрями вдосконалення механізмів формування бюджетного потенціалу регіону; «Фінансові механізми формування конвергентної моделі регіонального розвитку» (номер державної реєстрації 0112U000460), де автор обґрунтувала наукові засади бюджетного забезпечення конвергентного розвитку регіонів, провела оцінювання впливу інструментів бюджетного регулювання на зниження рівня диференціації темпів розвитку регіонів, визначила принципи та критерії системно-функціонального аналізу механізмів формування та ефективного використання бюджетних коштів регіонів; «Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад Карпатського регіону в умовах реформування місцевого самоврядування» (номер державної реєстрації 0115U000018), в межах якої автор запропонувала науково-методичний підхід до оцінювання бюджетного забезпечення регіонів, який базується на застосуванні методу порівняльної комплексної оцінки, обґрунтувала методологічний підхід до дослідження міжбюджетних відносин, визначила

специфіку фінансової децентралізації в європейських країнах, розкрила окремі аспекти територіальної організації та характерні особливості місцевого самоврядування; «Методологічні основи та напрями реформування адміністративно-територіального устрою України» (номер державної реєстрації 0114U004401), де автор обґрунтувала теоретичні засади реформування фінансових відносин на місцевому рівні в умовах реалізації політики фінансової децентралізації, «Наукові засади формування моделі сталого ендогенного зростання регіонів України в умовах адміністративно-фінансової децентралізації» (номер державної реєстрації 0117U000691), в рамках якої автор провела оцінювання впливу фінансової децентралізації на процеси ендогенного зростання економіки регіонів України; «Ризики бюджетної децентралізації у формуванні фінансового потенціалу територіальних громад Карпатського регіону» (номер державної реєстрації 0117U003493), в якій автор розробила теоретико-методичні засади модернізації системи місцевих фінансів та міжбюджетних відносин в умовах реалізації реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні.

2. Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень дисертації.

Наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист відповідають сформульованій меті, добре узгоджуються із об'єктом та предметом дослідження. Комплекс завдань, які поставлені та вирішені в роботі, дали змогу автору логічно структурувати роботу та розкрити її зміст.

Розробки автора базуються на фундаментальних положеннях теорії державних і місцевих фінансів, державного регулювання, фінансової децентралізації; широкому застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів пізнання; великих обсягах статистичної інформації, що забезпечило можливість реалізувати єдність наукового дослідження.

Достовірність отриманих результатів та їх повнота підтверджується опрацюванням значної кількості використаних джерел, що своєю чергою дало змогу Возняк Г.В. визначити дискусійні та недостатньо досліджені аспекти

обраної теми і окреслити новий напрям власного дослідження. Висновки за розділами та до роботи базуються на власних здобутках дисертанта, є логічним підсумком і відображають основні положення виконаного дослідження. Інформаційною базою дослідження слугували: законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; матеріали й статистичні дані Міністерства фінансів України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України, департаментів фінансів обласних державних адміністрацій; аналітичні розрахунки автора.

Аналіз змісту опонованої дисертаційної роботи, опублікованих праць та автореферату дає підстави стверджувати про достатній рівень обґрунтованості наукових положень та розробок, що виносяться здобувачем на захист.

Дисертаційна робота має класичну структуру і складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У першому розділі роботи «Теоретичні засади бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів та фінансової децентралізації» розкрито теоретичні засади формування та реалізації бюджетної політики (с. 40-58); визначено її принципи, функції та домінуючі характеристики (с. 65-71); систематизовано погляди вчених та аргументовано власне бачення соціально-економічного розвитку регіонів (с.75-95). Належну увагу приділено питанням фінансової децентралізації та її неоднозначному впливу на процеси регіонального розвитку. В результаті дослідження визначено та аргументовано переваги та ризики фінансової децентралізації для соціально-економічного розвитку регіонів (с. 121-131).

Важливими з наукової точки зору є розроблена та обґрунтована автором структурно-логічна схема бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів, яка враховує єдність та гармонійне функціонування всіх її форм, цілей, принципів, інструментів та дозволяє обґрунтувати дуальне позиціонування такої політики (с.112, рис.1.8). Заслуговує на увагу

запропоноване автором тлумачення «бюджетна політика соціально-економічного розвитку регіонів» (с. 98-113).

Дисертантом визначено вихідні положення бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів, а саме: вона повинна бути забезпечувальною складовою виконання середньо - та довгострокових програм розвитку регіонів, сприяти підвищенню рівня фінансової самодостатності регіонів; дієздатність бюджетної політики має визначатися узгодженістю її структурних складових; бюджетна політика повинна враховувати специфіку регіону, його реальні економічні і фінансові можливості; концептуальні засади формування бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіону повинні передбачати визначення її засадничих принципів та напрямів з позиції вирішення поставлених завдань розвитку регіону і розроблення чітких заходів щодо їх реалізації (с. 95-111).

Автором доведено, що наявний теоретичний доробок з досліджуваної проблематики не повною мірою розкриває особливості впливу бюджетної політики на забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, особливо в умовах фінансової децентралізації, а отже потребує вироблення нових, науково обґрунтованих результатів (с. 113).

У другому розділі дисертації «Методологія дослідження бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації» вагомим доробком автора є розроблені методологічні засади дослідження бюджетної політики, які передбачають формулювання гіпотези дослідження, застосування принципів, методів та методологічних підходів на кожному із п'яти послідовних етапів (с.139 -155, рис.2.1). Поділяємо думку автора, що застосування в науковому пошуку запропонованої методології дослідження дасть змогу: поєднати власне бачення сутності об'єкта дослідження із уже напрацьованими наукою масивом знань та методами пізнання; виявити тенденції, етапи розвитку досліджуваних систем, чинники впливу у їх взаємозв'язку; обґрунтувати взаємообумовленість цих процесів із змінами, що відбуваються в самих системах; розробити науково обґрунтовані

пропозиції щодо подальшого розвитку регіонів та бюджетної політики в умовах фінансової децентралізації, базуючись на комплексному уявленні про їх взаємний вплив та взаємозумовленість із загальними процесами еволюції економічних систем, а не відірвано від них (с.155).

Важливим є визначення автором особливостей інституційно-правового забезпечення бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації в частині: розширення самостійності місцевих бюджетів, перерозподілу видаткових повноважень між органами публічного управління різних рівнів відповідно до принципу субсидіарності; вдосконалення системи міжбюджетних відносин, зміни взаємовідносин між державним бюджетом та бюджетами базового рівня (с.175-185).

На позитивну оцінку заслуговує удосконалений методологічний підхід до оцінювання бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, який передбачає обґрунтування процедури оцінювання, групування показників та розрахунок інтегрального показника таксонометричним методом (с.210-218).

Третій розділ «Бюджетна політика у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів України» присвячено аналізу бюджетних дисбалансів регіонів із застосуванням інструментарію β та σ - конвергенції (с. 223-227). Виявлені нерівності формування та реалізації бюджетної політики регіонів України автор пояснює: неефективним бюджетним вирівнюванням; фрагментарністю, непослідовністю, незавершеністю реформ в бюджетно-податковій сфері та чисто фіскальним спрямуванням вітчизняної системи оподаткування; домінуванням патерналістських настроїв органів місцевого самоврядування та відсутністю навиків ефективного самостійного управління (с. 237).

Проведений змістовний аналіз дохідної та видаткової складової бюджетної політики дозволив автору з'ясувати, що надмірна централізація бюджетних коштів, і як наслідок - трансфертна залежність, нерациональна

структура видатків, стійка орієнтація на виконання поточних завдань не сприяють вирішенню стратегічних завдань розвитку регіонів України, а отже така бюджетна політика потребує вдосконалення (239-285). Практичний інтерес становлять результати оцінювання бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України, проведеного таксонометричним методом (с. 292-303).

У четвертому розділі «Роль фінансової децентралізації у формуванні бюджетної політики та соціально-економічного розвитку регіонів» автором здійснено моделювання системних взаємозв'язків фінансової децентралізації та соціально-економічного розвитку регіонів України, з'ясовано чинники впливу (с. 321-340). Обґрунтовано є позиція втора щодо неоднозначного характеру фінансової децентралізації за напрямом «децентралізація податкових доходів» та «рівень фінансової самостійності ОМС» (с.337-338). Важливим з практичної точки зору є осмислення особливостей прояву фінансової децентралізації в Україні і світі (с. 340-357).

В роботі дисертантом виявлено протиріччя між задекларованими пріоритетами фінансової децентралізації в Україні та реальною практикою реалізації, а саме: передаючи на місця ресурси, держава й надалі залишає за собою право формувати податкові ставки та базу оподаткування, що не відповідає європейським традиціям реалізації фінансової децентралізації; фінансова децентралізація посилила диспропорції територій за рівнем фінансової спроможності; надмірна передача на місцевий рівень додаткових повноважень та невласливих органам місцевого самоврядування функцій, що суттєво обтяжує місцеві бюджети додатковими витратами, обмежує фінансування місцевих програм розвитку, а відтак і понижує їх фінансову спроможність; стрімке збільшення кількості ОТГ не забезпечено фінансовою підтримкою добровільного об'єднання територіальних громад, що в підсумку демотивує їх та знижує можливості щодо соціально-економічного розвитку (с. 351-357).

У п'ятому розділі «Стратегічні пріоритети та напрями вдосконалення бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації» автором визначено стратегічні пріоритети, розроблено низку пропозицій та рекомендацій щодо підвищення ефективності бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації (с. 362-402). На особливу увагу заслуговує розроблений концептуальний підхід до формування та реалізації бюджетної політики, що спрямований на забезпечення ендогенного зростання регіонів (с. 362-385). Науковий інтерес представляє запропонована автором матриця стратегічних орієнтирів з обґрунтуванням заходів, визначенням суб'єктів реалізації та очікуваними результатами (с. 386-401, рис. 5.4).

До напрямків розв'язання поставленої у роботі наукової проблеми слід віднести сформульовані практичні пропозиції автора, які сприятимуть зміцненню фінансової самодостатності регіонів, підвищенню прозорості бюджетного процесу, покращенню системи міжбюджетних відносин та надання якісних послуг для населення (с. 402-419). Слушними є пропозиції щодо запровадження бюджетної стратегії регіону, яка повинна узгоджуватися із стратегією соціально-економічного розвитку та містити різні сценарії розвитку (с.411- 415).

3. Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

В опонованій дисертаційній роботі сформульовано сукупність теоретико-методологічних положень, висновків та рекомендацій, які характеризуються науковою новизною та підтверджують особистий внесок автора в розвиток теорії і практики формування та реалізації бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів України.

До основних здобутків автора, які відображають наукову новизну дослідження слід віднести такі.

Вперше запропоновано та обґрунтовано концептуальні засади

формування та реалізації бюджетної політики, спрямовані на ендогенне зростання регіонів (с.366-383).

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади бюджетної політики з позиції її дуального позиціонування (с. 98-112).

Запропоновано авторське розуміння сутності бюджетної політики, що базується на діяльністному підході (с. 111-112).

Розроблено методологію дослідження бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації (с. 138-155).

Визначено стратегічні пріоритети та розроблено комплекс заходів з реалізації бюджетної політики на регіональному рівні (с. 386-402).

Удосконалено підхід до оцінювання бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, який дозволяє диференціювати регіони за рівнем бюджетного забезпечення (с. 211-218).

Розвинуто теоретичні засади бюджетної політики, шляхом конкретизації її функцій, принципів (с. 100,109) та інструментів реалізації (с. 374-384).

Поглиблено методологічні основи дослідження бюджетної політики. Доведено необхідність врахування ризиків фінансової децентралізації в процесі формування та реалізації бюджетної політики на регіональному рівні (с. 124-131).

Удосконалено методику оцінювання впливу фінансової децентралізації на процеси соціально-економічного розвитку регіонів, на основі якої встановлено причинно-наслідкові зв'язки між ними (с. 322-339).

Обґрунтовано напрями покращення дієвості бюджетної політики регіонів в умовах фінансової децентралізації (с. 402-420).

Доведено необхідність запровадження бюджетної стратегії регіону, що дозволить мінімізувати інвестиційні ризики та підвищити ділову активність в регіоні (с. 411-415).

4. Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в опублікованих працях.

Основні результати дисертаційного дослідження, висновки та рекомендації висвітлені у 89 наукових публікаціях, обсягом 99,04 д.а., що належить безпосередньо дисертанту, з яких: 6 монографій (з них 1 одноосібна); 47 статей у наукових фахових виданнях України, з яких 9 - у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз (в. ч. «SCOPUS»), 3 – у виданнях інших держав; 33 – в інших виданнях.

Ознайомлення з публікаціями здобувачки дозволяє стверджувати, що в них відображені положення всіх п'яти розділів дисертаційного дослідження, а їх кількість та повнота викладу відповідають чинним вимогам щодо публікації результатів дослідження на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук та дають авторові право публічного захисту дисертації. Результати досліджень пройшли необхідну апробацію на науково-практичних конференціях. Автореферат відображає основні положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи.

5. Значення дослідження для науки і практики, перспективи використання його результатів.

Теоретичне значення розробок дисертантки полягає в розширенні та уточненні понятійно-категорійного апарату, вагоме місце у роботі займає поглиблене теоретичне осмислення сутнісних характеристик бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів.

Основні наукові положення дисертаційної роботи доведено до рівня практичних рекомендацій і методичних напрацювань, що в комплексі формують підґрунтя для розроблення та впровадження у практичну діяльність. Більшість сформульованих у роботі науково-практичних рекомендацій є обґрунтованими та знайшли практичне застосування у роботі окремих установ, що підтверджується відповідними довідками. Зокрема, наукові результати дисертаційного дослідження використані в діяльності Міністерства фінансів України – для розробки та підготовки методичних вказівок щодо складання

місцевих бюджетів на програмно-цільовій основі (довідка № 12000-06/485 від 21.06.2013 р.); Департаменту економічного розвитку та регуляторної політики КМУ – під час доопрацювання Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» від 08.08.2014 р. № 4435а (довідка від 01.12.2014 р.); Територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях – для підготовки річних звітів Рахункової палати про ефективне використання бюджетних коштів (довідка № 22-19/289 від 28.12.2015 р.); Головного фінансового управління Львівської обласної державної адміністрації – для підготовки стратегії розвитку Львівської області (довідка № 1-27 від 25.03.2011 р.); Департаменту фінансової політики Львівської міської ради – для складання проекту бюджету м. Львова на 2014 рік (лист № 22-вих-2 від 08.01.2014 р.); Львівської обласної ради – для планування обласних програм на 2017 рік (довідка № 02-вих-1850 від 06.12.2016 р.); Пустомитівської міської ради – для обґрунтування рішень про ініціювання створення об'єднаної територіальної громади (довідка 02-08/1432 від 20.10.2015 р.). Окремі теоретичні та науково-методичні положення дисертаційної роботи впроваджені в навчальний процес Львівського торговельно-економічного університету та використовуються для формування магістерських програм, складання навчальних програм і підготовки навчально-методичного забезпечення з дисциплін «Місцеві фінанси», «Бюджетна система», «Бюджетний менеджмент» (довідка № 831/01-1.08 від 09.10.2017 р.).

Основні результати апробовані, доповідались, обговорювались та схвалені на 28 міжнародних, всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах.

6. Дискусійні положення та недоліки дисертаційної роботи.

Попри високий рівень теоретико-методологічного обґрунтування і переконливість методичних і аналітичних положень дисертаційної роботи Возняк Г. В., її змістовність та логіку викладення матеріалу, Відзначаючи

позитивні сторони роботи, необхідно відмітити, що деякі положення є дискусійними, а до окремих слід висловити ряд зауважень і рекомендацій, а саме:

По-перше, розглядаючи фінансову децентралізацію як умову реалізації бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів (п.1.5), здобувачка цілком слушно досліджує її природу, форми, переваги перед централізацією, систематизує ризики та обґрунтовує характер її впливу на процеси розвитку територій (рис.1.11, с.126). При цьому поза увагою залишились причини її виникнення та інституціональні особливості діяльності публічних органів влади в бюджетній сфері, які надзвичайно важливі при формуванні бюджетної політики на регіональному рівні в умовах посилення фінансової децентралізації.

По-друге, попри вагомість напрацювань автора щодо підвищення ефективності формування та реалізації бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації (пп. 5.1; 5.2; 5.3; 4.2) поза увагою залишились такі важливі питання як: бюджетна безпека, яка є вагомим чинником соціально-економічного розвитку країни (чи регіону) і критерієм ефективності її бюджетної політики та фінансовий контроль і аудит в бюджетній сфері.

По-третьє, робота значно б виграла, якби автор у своєму дослідженні, поряд з обґрунтуванням взаємозв'язку (та взаємовпливу) бюджетної та регіональної політики, приділила увагу такому аспекту як взаємозв'язок бюджетної та податкової політики, адже основними джерелами ресурсів місцевих бюджетів є податки та збори. На наш погляд, низька ефективність бюджетної політики соціально-економічного розвитку регіонів – це не лише недосконалі механізми її формування та реалізації, а й недостатній рівень податкового менеджменту, його корупційність, низька податкова культура в Україні тощо.

По-четверте, у розділі 3 автором проведений ґрунтовний аналіз бюджетної політики в розрізі її функціональних складових та в контексті

впливу на процеси розвитку регіонів. Аргументуючи, що бюджетна політика розвитку спрямована «... на формування фінансової та соціальної стабільності...» (с.111, 113), дисертант не приділив достатньої уваги соціальним аспектам. Вважаємо, що соціальна складова дослідження потребує більш ширшого розкриття з огляду на тему дисертації.

По-п'яте, дискусійним є визначений автором підхід до розкриття соціально-економічного розвитку регіону за рядом позицій (с.134). Виходячи із логіки автора, доцільно доповнити ці позиції урахуванням відповідних інституційних умов та очікуваним результатом соціально-економічного розвитку регіонів України під впливом бюджетної політики.

По-шосте, дисертантом доведено необхідність запровадження бюджетної стратегії регіону, що дозволить мінімізувати інвестиційні ризики та підвищити ділову активність в регіоні (с. 411-415). Водночас, робота значно виграла б, якщо поряд з теоретичними напрацюваннями автор навів можливі напрями їх практичної реалізації.

Загалом, зазначені зауваження та дискусійні положення не знижують високої позитивної оцінки, теоретичної і практичної значущості опонованої дисертаційної роботи.

7. Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам.

Дисертація Возняк Галини Василівни «Бюджетна політика соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації» є завершеним дослідженням актуальної проблеми, пов'язаної із розробкою теоретико-методологічних, методичних та практичних підходів до підвищення ефективності формування та реалізації бюджетної політики регіонів в умовах фінансової децентралізації. Робота є результатом самостійного дослідження, в якому отримано нові, науково обґрунтовані теоретико-методологічні та практичні результати, що мають важливе значення для вітчизняної економіки та фінансової науки.

Логічно побудована дисертаційна робота забезпечує доступність сприйняття викладеного матеріалу. Положення, винесені на захист, містять наукову новизну. Тема і зміст проведеного дослідження відповідають паспорту спеціальності 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Автореферат відображає зміст роботи та її основні положення.

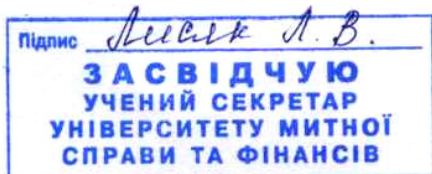
Результати досліджень, за якими здобувачка захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит, в дисертації, поданій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, не використовувались.

За актуальністю, змістом, повнотою вирішення поставлених завдань і фаховим спрямуванням дисертаційна робота «Бюджетна політика соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації» відповідає пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами і доповненнями, затвердженими Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її автор Возняк Галина Василівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри фінансів
Університету митної справи та фінансів,
доктор економічних наук, професор

Л. В. Лисяк

М. М. Торус